

NÂBİ VE « ORTA İNSAN » TİPİ

MEHMED KAPLAN

Çıkma aylarca der-i hânenden
Taşra meyl eyleme kâşânenden
Al kitâbın ele setr eyle derin
Olmasın hâric-i derden haberin
Oku âyât u hikâyât u kasas
Verir insâna mezâyâ-yı hasas
Açma söz kadı ile pâşâdan
Sana lâzım değil ol güne suhan
Meclisinde biri alırsa dile
Anı iskâta çalış san'at ile
Etmesin ömr güzér laklak ile
Halkdan kendin uğurla sakla
Kani ol dağdağaya olma karın
Nân-ı huşk ile geçin ol tek emin
Âdeme lâzım olan râhatdır
Ko desinler sana bî-himmetdir

1701 yılında yazmış olduğu *Hayriyye* adlı mesnevisinde Nâbi oğluna ve devrinin gençlerine bu öğüdü veriyor¹. Burada, kendi içine kapalı, kültürlü olmakla beraber sosyal meselelere karşı lâkayd, dış dünya ile ilgisini kesmiş, rahatından başka bir şey düşünmeyen insan tipine has davranış tarzının makbul bir örnek haline geldiğini görüyoruz.

Tanzimat'dan sonra Batı tesiri altında vücade gelen Türk Edebiyatı, denilebilir ki baştan sona kadar bu tipi ve bu davranış tarzını tenkid eden sayfalarla doludur. İlk defa Namık Kemal'in kendi şahsiyet ve eserleriyle ortaya koyduğu, daha sonraki Türk edipleri tarafın-

¹ *Hayriyye-i Nâbi*, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, 1292, 32. s. Bu makalede Nâbi'nin muhtelif eserlerini toplayan bu baskı kullanılmıştır. Kitapta her kısma ayrı numara verildiği için gösterilen rakamlar o kısımda aranmalıdır.

dan geliştirilen aktif, sosyal mes'uliyet şuuruna sahip «modern insan» tipi ile bu pasif ve konformist «eski insan» tipi arasında tam bir tezat vardır. Onlar, birbirinden tamamiyle ayrı iki hayat görüşünü, iki yaşayış tarzını ve iki medeniyet şeklini temsil ederler. *Halûkun Defteri*'nde, Fikret, oğluna ve gençlere bambaşka öğütler verir:

Kalbinde her dakîka şu ulvî tahassürün
 Minkar-ı âteşinini duy, dâimâ düşün :
 Onlar niçin semâda, niçin ben çukurdayım ?
 Gülsün neden cihan bana, ben yalnız ağlayım ?
 Yükselmek âsumâna ve gülmek ne tatlı şey !
 Bir gün şu hastalıklı vatan canlanırsa ... Ey
 Müştak-ı feyz ü nûr olan âti-i millet'in
 Meçhûl elektrikçisi, aktâr-ı fikretin
 Yüklen getir - ne varsa - biraz meskenet - fiken
 Bir parça rûhu, benliği, idrâki besliyen
 Esmâr-ı bünye-hıyzını; boş durmasın elin.
 Gör dâimâ önünde esâtîr-i evvelin
 Gökten dehâ-yı nârı çalan kahramanını ...

Varsın bulunmasın bilecek nâm ü şânını ...

Bu iki metinde ortaya konulan iki davranış tarzı arasındaki fark üzerinde alabildiğine düşünülebilir. Biz sadece araştırmamız için çıkış noktası teşkil edecek olan bir özelliğe işaret etmek istiyoruz: Nâbi'nin şiirinde insanın hayat çerçevesini teşkil eden «ev» dir. İçeride kapanmanın, dış ile alâkayı kesmenin hem maddî temeli, hem de sembolü olan «ev», ona yakından bağlı olan «rahatlık» kavramıyla beraber Nâbi'nin şiirlerinde mühim bir yer tutar. Buna karşılık Fikret'in şiirinde aktif irade, gök yüzüne çevrilir ve sonra tekrar yerâ döner. Burada bir «kapalılık» değil, bilâkis bir «açıklık» bahis mevzuudur ve «rahat» ın yerini «hareket» almıştır. Fikret oğluna eski Yunan mitolojisinin en mühim tiplerinden olan Promete'yi örnek olarak gösterir. Sadece bu sembol «modern insan» tipinin Batı medeniyetiyle olan alâkasını belirtmeğe yeter. Nâbi'nin «Divan Efendisi» olarak yetiştirmek istediği oğlu ile Fikret'in «elektrikçi» olmasını arzu ettiği Halûk arasındaki farkın arkasında duran sosyal düşünceyi ilerde belirtmeğe çalışacağız.

Burada şunu da söyleyelim ki, Nâbi'nin «evsatünnâs» diye tavsif ettiği² ve eserinde ahlâk ve hayat görüşünü ortaya koyduğu insan

² *Hayriyye*, 29. s. Evsatünnâs ol o devlet sana bes.

tipi, Türk tarihinde daha önce mühim rol oynamış ve idealize edilmiş olan «Alp», «Gazi» ve «Veli» tiplerinden de farklıdır.

Eski Türk destanlarında maceraları anlatılan atlı göçebe medeniyetinin yarattığı «Alp tipi» son derece aktif ve dışa dönüktür³. Dünyaya hâkim olma iradesini taşıyan bu tip, islâmlıktan sonra «Gazi tipi» hâline gelmiş, Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin teşekkülünde büyük bir rol oynamıştır⁴. Dışa dönüklük, aktiflik ve sosyal mes'uliyet şuuru bakımından, «Alp» ve «Gazi» tipleriyle Batı medeniyetini vücuda getiren «Promete» tipi ve «modern insan» tipi arasında benzerlikler vardır. Tanzimat'dan sonra Nâmık Kemal neslinin «Gazi», türkçülerin «Alp» tipine karşı sempati duymaları boşuna değildir. Yıkılmakta olan Türk cemiyetini kurtarmak için onlar içtimâf gayrisuurda gizli olarak yaşamasına devam eden bu eski «archetype» leri yeniden sahneye çıkarmışlardır. Fakat Batılı ve modern insan tipi sadece kahraman değildir. O kuvvetini bilhassa maddenin sınırlarını bilmeden alır. Bu fark dolayısıyla Türk milletinin bu eski «archetype» leri yeni medeniyetin kurulmasında ümit edilen tesiri gösterememişlerdir.

İslâmlıktan sonra ilk devirlerde mühim bir rol oynamış olan «Veli tipi» kudretini mistik duygulardan alır. Onda «action» dan çok «duygu» (vecd) ön plânda gelir. Fakat Mevlânâ ve Yunus Emre'de görüldüğü üzere, bu tip de kendi içine habs olunmaz; kendinde kutsal varlığın tecellisini his ve idrâk ettikten sonra bütün insanlığı ve kâinatı kavrayarak Tanrıya yükselmeye çalışır⁵. O da diğer tipler gibi «rahat» ı hayatın gayesi hâline getirmez. Bilâkis biz onu varlığın parçalanmışlığı içinde muztarib görürüz. İçinde dâimâ bir «öte» özlemi bulunan «Veli tipi» yerinde duramaz; huzursuzdur. Özlediği «öte» ye gitmek için çırpınır. Ona bir nevi «ruh göçebesi» nazarıyla bakabiliriz.

Nâbi'nin «evsatünnâs» ı, ne Alp ve Gazi tipi gibi aktif, ne de Veli tipi gibi cezbeli ve muztaribdir. O kendi içine kapalı, sâkin ve rahattır. Daha doğrusu içine kapanmak suretiyle rahat ve sükûnete kavuşmayı gaye edinir. Vaktini «âyât u hikâyât u kasas» okumakla geçirir ve bu suretle kemâle ulaşacağına inanır.

³ Alp tipi ve onun çeşitli cepheleri hakkında bk. Mehmet Kaplan, *Türk destanında alp tipi*: Zeki Velidî Togan'a Armağan, İstanbul, 1950 - 1955, 204 - 213; *İki destan ve iki insan tipi*: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV (1952), 399 - 417. s.; *Dede Korkut Kitabında kadın*: Türkiyat Mecmuası IX (1951), 90 - 113. s.

⁴ Paul Wittek, *The rise of the Ottoman Empire*, London, 1958.

⁵ Veli tipi ve onun özellikleri hakkında bk.: *Yunus Emre'de nebatlar*: Türkiyat Mecmuası XII (1955), 45-56. s. *Mevlânâ*: Atatürk Üniversitesi konferanslar serisi, Erzurum, 1959.

Bu kültürlü, pasif ve konformist tip ne zaman ortaya çıkmıştır? Hangi içtimai şartların mahsulüdür? Muhtelif meseleler karşısında neler düşünür? Nâbi'nin *Hayriyye*'sinde ve divanında onun çeşitli cep-helerini gösteren dikkate şayan unsurlar vardır. Bu yazıda onları incelemek istiyoruz.

Anadolu Türk tarihinin en mühim hâdiselerinden biri, gazilerin feth ettikleri yerlerde derhal bir müslüman Orta çağ şehir hayatının teşekkül etmiş olmasıdır. Âşık Paşazâde'nin tabiri ile Asya'dan «göçer evli» olarak gelen Türkler, Anadolu'da bir müddet aynı yaşayış tarzını devam ettirdikten sonra köylü ve şehirli hâline gelmişlerdir. Bu hareket daha Selçuklular devrinde başlamıştır. Türkler daha önce Türkistan'da ve İran'da şehir medeniyetini tanıdıkları⁶ ve Anadolu'da Bizans örneğini buldukları için bu medeniyet değişmesi oldukça kolay ve sür'atli olmuştur. Âşık Paşazâde, Karaca Şehir feth olunduktan hemen sonra, civar vilâyetlerden gelen Türklerin buraya nasıl yerleştiklerini şöyle anlatıyor:

Osman Gazi «kaçan kim Karaca Hisar'ı aldı. Şehrin evleri boş kaldı ve Germeyan vilâyetinden ve gayrı vilâyetten hayli halk geldi Osman Gazi'den ev dilediler. Osman Gazi verdi. Sehl zamanda mâmur oldu. Bir nice kiliseler dahi vardı. Mescid ettiler ve pazar dahi turgurdular. Ve bu kavim ittifak ettiler kim cum'a namâzın kılalım ve hem bir kadı dahi dileyelim dediler⁷.

«Kadı ve Subaşı konulduklayın bu halk kanun ister oldular. Germeyan'dan bir kişi geldi. Aydur: Bu pazarın bacını bana satın dedi. Bu kavim ayttılar: Hana varalım derler. O kişi Hana vardı. Söyledi. Osman Gazi aydur: Bac nedir? Ol kişi aydur: Pazara her kişi kim gelse ben andan akça alırım dedi. Osman Gazi aydur: Senin bu pazar ehlinde alumun mu var ki akça alırsın. Ol kişi aydur: Hanım bu töredir, cemî vilâyetlerde vardır kim padişah olanlar alır. Osman Gazi aydur: Tanrı mı buyurdu, yoksa beyler kendileri mi ettiler der. Bu kişi aydur: Töredir Hanım, ezelden kalmıştır der. Osman Gazi be-gayet kakıdı. Aydur: Bir kişi kim kazana gayrının mı olur. Onun mülkünde benim ne dahlim vardır kim andan akça alam. Bre kişi var git, artık bu sözü söyleme, sana ziyanı değer dedi. Ve bu kavim ayttılar kim: Hanım bu pazar beylerine âdettir kim bir nesnecik vereler. Osman Gazi aydur: İmdi çünkü siz öyle dersiz, her kişi kim pazara

⁶ Faruk Sümer, *Anadoluya yalnız göçebe Türkler mi geldi?*: Belleten 96 (1960), 567-594. s.

⁷ *Âşık Paşazâde Tarihi*, İstanbul, 1332, 18. s.

bir yük getire, sata, iki akça versin ve satmasa hiç nesne vermesin dedi»⁸.

Burada gazi ile şehirli arasındaki davranış ve düşünüş farkı sâfiyane bir şekilde anlatılmıştır. Âşık Paşazâde, Osman Gazi'nin göçebe hususiyetlerini muhafaza ettiğini ehemmiyetle belirtiyor⁹. Şüphesiz, toprağa yerleşmiş köylü ile göçebe ve keza köylü ile şehirli arasında da ehemmiyetli farklar vardır.

Devlet büyüyerek içtimaî hayat inkişaf ettikçe göçebelik ortadan kalkıyor. Anadolu'da teşekkül eden iki yeni içtimaî sınıf, köylü ve şehirli ehemmiyet kazanmağa başlıyor. Bu çok mühim sosyal değişme neticesi olarak, ilk devirlerin hâkim tipleri olan gaziler ile veliler de karakter değiştiriyorlar. Fatih'e gelinceye kadar alp ve gazi hüviyetini muhafaza eden hanlar, daha sonra büyük şehirlerde zevk ve safâ içinde hüküm süren padişahlar hâliné geliyorlar. At ve çadırın yerini saray ve taht alıyor. Veliler ve dervişler büyük tabiatla münasebetlerini devam ettiren köy çevrelerinde mistik duyguları geliştiren bir zemin bulabiliyorlar. Fakat ticaret ve zanaat erbabıyla siyaset ve idaré adamlarının yaşamış olduğu şehirlerde göçebe ve köy çevrelerinden çok farklı bir yaşayış tarzı ve hayat görüşü teşekkül ediyor.

Nâbi'nin yaşamış olduğu devirde şehir hayatı çoktan teşekkül etmiş bulunuyordu. Burada ön plânda gelen kıymet, ne kahramanlık duygusu, ne cihangirlik, ne vecd, hattâ ne de dindi. Servet, para, mevki ve eğlence şehirlinin başlıca ihtiras konusu hâline gelmişti. Günlük maddî hayatın ön plâna geçmesi, gazi ve velilerin göğüslerini dolduran ulvî duyguların kaynaklarını kurutmuştu. Şehirde başarı kazanmak, hattâ yaşayabilmek için bambaşka meziyetlere ihtiyaç vardı. Şehirde kahramanlık ve vecdin yerini akıl, zekâ, bilgi, maharet, hattâ kurnazlık ve hiyle alıyordu. Ahlâk sistemi tamamiyle değişmişti.

Şehirli bir tip olan ve şehirde yaşayan Nâbi hayat ve kâinata tam bir şehirli gözüyle bakar. Kullanmış olduğu imajlar bu bakımdan çok dikkate şâyandır. Tam bir tarama yapmadan burada tipik bazı örnekler veriyoruz. Nâbi'ye göre kâinat bir çarşıdır ve ona alış veriş ve terazi kanunu, yani tezatlar arasında muvazene prensibi hâkimdir:

⁸ Aynı yer, 9. s.

⁹ «Her ne vakit kim Osman Gazi yaylaya gitse esvablarını öküzlere yükledirdi. Bir nice hatun kişilerle varırlar, kal'ada kordardı. Kaçan kim gelseler peynir ve halı ve kilim ve koz getirirlerdi emanetlerin alırlardı.» «Yaylaya gitseler emanetlerin Bilecik Hisarı'nda kordardı. Kaçan gelseler, teleme peynirler ve katıklar ve kadınlarıyla yağlar ve kaymaklar ve hahlar ve kilimler gönderirlerdi.» *Âşık Paşazâde Tarihi*, 11. s.; 14. ve 15. sayfalara da bak.

Sâni-i dâd ü sited çârsû-yi imkâna
Eylemiş hikmet ile vaz'-ı terâzû-yi tezâd¹⁰

Terâzû-yi tekabül vaz'edüb bâzâr-ı imkâna
Nakîzeyne tevâfukla tehâlûf eylemiş ilkâ¹¹

Zehî âdil ki eyler çârsû-yi çâr faslında
Terâzû-yi dü-keffe hizmetin sermâ ile germâ¹²

Nâmükerrer satılır çârsû-yi âlemde
Nev-be-nev emtia-i kâr-geh-i sun'-ı ibâd¹³

Eyle bâzâr-ı cihâna bir alur gözle nazar
Kimi hem-dest-i revâc ü kimi hem-dest-i kesad¹⁴

Nâbi şehir hayatındaki tezadlardan bazı hikmetler çıkarır: Ev yaptır-
tıran mal sahibine mukabil bir ırgata ihtiyac vardır:

Ne bu tertîb-i hikem cümle benî âdem iken
Birisi hâne yapar birisi olmuş ırgat¹⁵

Nâbi'ye göre bu tezad ve iş bölümü zaruri olduğu kadar iyidir de.
Sirkeciye mukabil şekerci bulunmasaydı dünyanın tadı kaçardı:

Telh olur zâika-i nazm-ı umûr-ı âlem
Olmasa sirke-fürûşa mütekabil kannâd¹⁶

Şehir hayatından aldığı imajlarla Nâbi bazan garib oyunlar yapar.
Felek, bulut ve yıldızları pamuk gibi atan bir hallacdır:

Habâb-ı ahter ile penbe-i sehâbı gören
Bilür sipîhr ne çenberde olduğun hallâc¹⁷

Hâle içindeki ay, camide vaaz kürsüsüne çıkmış, yıldız kalabalığına
Nur âyetini tefsir eden bir imama benzer:

¹⁰ *Divan*, 6. s.

¹¹ *Divan*, 3. s.

¹² Aynı yer, aynı sayfa.

¹³ Aynı yer, aynı sayfa.

¹⁴ Aynı yer, 6. s.

¹⁵ Aynı yer, aynı sayfa.

¹⁶ Aynı yer, aynı sayfa.

¹⁷ *Divan*, Gazeller bölümü, 13. s.

Değildir hâle, çıkmış câmi' içre kürsi-i va'za
Gürûh-ı encüme Nûr âyetin tefsîr eder mehtâb¹⁸

Diğer divan şairlerinde olduğu gibi¹⁹ Nâbi'nin şiirlerinde de şehir hayatından alınma pek çok imaj vardır. Fakat bizi burada ilgilendiren imajların kendisinden çok müslüman Ortaçağ şehir insanının hayat ve kâinat karşısındaki davranış tarzıdır. Nâbi'nin şehir çevresiyle ilgisini gösteren bu kısa çıkıntıdan sonra tekrar esas konumuz olan pasif ve konformist insan tipine dönüyoruz.

Bu tipin teşekkülünde Ortaçağ şehir hayatının büyük rolü olduğu muhakkaktır. Evvelce de söylediğimiz gibi Nâbi'nin yaşamış olduğu devirde «gazi» ve «veli» tipleri çoktan tarihe karışmış bulunuyordu. Şimdi onların yerini yalnız mevki, para, zevk ve eğlenceyi düşünen insanlar almıştı. Modern çağda olduğu gibi zenaat ve ticaret erbabı içtimaî hayatta ön plânda gelen bir sınıf değildi. Şehre hâkim olan zümre kadılarıyla âyân idi. Nâbi'nin yaşadığı devirde bunlar adam akıllı bozulmuşlardı. Birbirleriyle anlaşarak halka kan kusturuyorlardı. Nâbi onların zulümlerini ve ahlâksızlıklarını görüyor, fakat elinden hiçbir şey gelmiyordu. O zamanın şartları içinde birşey yapmasına hemen hemen imkân yoktu. Bizzat fena olmamayı, fakat başkalarının fenalıklarına karşı seyirci kalmayı tercih ediyordu.

Nâbi *Hayriyye*'de devrin hâkimlerini şöyle tasvîr ediyor :

Akçadır matlabı hep hükkâmın
Neylesin merhametin imânın
Yarayan anlara rüşvetle yarar
İlm ü irfân u salâhı kim arar
Alıcı kuş gibi hükkâm-ı zaman
Almak ister ne iyidir ne yaman
Eylemiş çeşm-i şikâr almağa bâz
Bin iyiden yeğ ana bir gammâz
Çeşm-i hırsında uçar ehl-i fesâd
Ki ola mûcib-i ahz-i irâd²⁰

Hâkimlerin zulümleri ve haksızlıkları karşısında halk, âyândan meded umar. Fakat onlar hâkimlerden de korkunçtur. Eski alp ve gazileri kahramanlığa sevk eden, galebe çalma, üstün olma, şan ve şöret kazanma ihtirası, şehir hayatında korkunç bir zorbalık kaynağı hâline gelir. Âyânlar işte bu tipi temsil ederler :

¹⁸ Aynı yer, 7. s.

¹⁹ M. Kaplan, *Nedim'in şiirlerinde mimâri, eşya ve kıyafet*, İstanbul Enstitüsü Dergisi, III, (1957), 43 - 55. s.

²⁰ *Hayriyye*, 29. s.

Budur âyân-ı diyârın kârı
 Rûz ü şeb müntahab-ı efkârı
 Turra-i tabl-ı sitem çaldırmak
 Hâkim-i şehre şikâr aldırmaq
 Andan etmezler ise havf ü recâ
 Ratk u fatk ehli demez kimse ana
 Olsa âyânlığa her kim âzîm
 Bî-hayâ bî-edeb olmak lâzîm ²¹

Âyân olmak hevesine kapılanlar her türlü ahlâksızlığa baş vururlar. Nâbi böylelerinin davranışlarını şöyle tasvîr ediyor:

Cem' edip birkaç uyuz hizmet-kâr
 Eder itba' ile taklîd-i kibâr
 İtibâr etmeğicin kendüye nâs
 Gösterir çîn-i cebîn şiddet-i be's
 Borca harca can atar zeynet için
 Sokulur her deliğe şöhrat için
 Tez verir câh u celâline nizâm
 Tek hemen âdını bilsin hükkâm
 Tâli'i yâver ise bahtı refik
 Resm-i taklîdini eyler tahkîk
 İztirâb eyleyerek meydanda
 Yer bulur mahkemede dîvânda
 Rütbesin tayy ederek akrânın
 Olur âhir birisi âyânın
 Kani olmaz nicesi ol hâle
 İrtikaya çalışır emsâle
 İntisâb etmeğicün hükkâma
 Kudemâsın çalışır idâma
 İntikam almak için a'dâdan
 Bâki yok fitne ile gavgâdan
 Kendi kullanmak için âletini
 Ehl-i ırzın uçurur râhatini
 Derdi bu ola vilâyetde ferîd
 Gayrılardan ola ikbâli mezîd
 Nâfizül kavî ola vü merci-i kül
 Hâr ola gayrları kendisi gül
 Düşse bir maslahat ânı ister
 Deheni ola nişan-gâh-ı nazar

²¹ Aynı yer, 30. s.

Cümle tasvîb edeler tedbîrin
 Kimse redd eylemeye takrîrin
 Zarar eylerse de nâsa kat'â
 Dimeye kimse hatâsına hatâ
 Kavlı ü fi'li ola düstûr-ı amel
 Edeler sözlerini darb-ı mesel²²

İşte bu durum karşısında Nâbi oğluna sıkı sıkı tenbih ediyor :

Etme âyânlığa zinhâr heves
 Evsatünnâs ol o devlet sana bes²³

Olma Allâhı seversen kat'â
 Tâlib-i râh-ı kazâ vü fetvâ²⁴

Yüksek idare mevkiinde bulunanların, âyân ve hâkimlerin ahlâksızlıkları ve âkıbetlerinin köfü oluşu Nâbi'ye mütevazi ve orta insan olmayı rahat ve makbul göstermiştir. Hâli vakti yerinde, etliye sütlüye karışmayan bazı insanlar vardır ki, halk onları bir işe yaramaz, gayretsiz ve hamiyetsiz diye küçümser. Nâbi bil'akis onların hayatına gıpta eder ve oğluna onları örnek diye gösterir:

Mu'tedilce nice ırz ehli de var
 Ki denir ana da âyân-ı diyâr
 Kendi hâlinde karışmaz bir işe
 Salmaz âzâde başın teşvîşe
 Müteayyin ana vech-i îrâd
 Ya peder mülkü ya vakf-ı ecdâd
 Ya icârât ya mahsûl-i akar
 Vech-i râhatden olur ruzihor
 Ayda ya yılda görür hükkâmı
 Zevk-ı râhatle geçer eyyâmı
 Olsa ashâb-ı tegallübde duçâr
 Eder anımla müdârâ nâ-çâr
 Hifz eder rıfk ile ırz u mâlin
 Geçirir zevk ile mâh u sâlin
 Bâzılar var ana dahl eylerler
 Hiç işe güce yaramaz derler
 Kimi âciz kimi der himmetsiz
 Kimi korkak kimi der gayretsiz
 Olsun ister ise ol bî-himmet

²² Aynı yer, 30-31. s.

²³ Aynı yer, 29. s.

²⁴ Aynı yer, 47. s.

Geçirir ömrünü bârî râhat
 Âlemin zevkini işte ol eder
 Bilmeyen anı yabâne söyler
 Sen çalış kim olasın anlardan
 Çekme âyândan olam diyu mihen²⁵

Bugün burjuva kelimesiyle tavsif edilen böyle bir hayât sürebilmek için insanın gelire ihtiyâcı vardır. Ecdâddan kalmamışsa, para nereden kazanılacaktır? Nâbi oğlunun mesleği üzerinde bir hayli düşünmüştür. Yüksek mevkileri gözü tutmayınca, bir kazanç kaynağı olarak zirâat aklına gelir. Nâbi zirâatin insan hayâtı bakımından değerini bilir. Hattâ Divan edebiyatında belki ilk defâ ekinciliği ve öküzü meth eder :

Zer'dir âlet-i tahsil-i ni'âm
 Evvelin kârı cenâb-ı Âdem
 Gâv-ı dihkan ede arzı tezyîn
 Ana reşk etse sezâ gâv-ı zemin
 Çâk eder hâki benî âdem için
 Tohm atar terbiye-i âlem için
 Âdeme bende-i gerden beste
 Ölmedikçe olamaz vâreste
 Sen huzûrunda gezersin ammâ
 O seninçün çalışır subh u mesâ
 Gâv çâk eylemese meydânı
 Acabâ kande bulurdun nânî²⁶

Fakat oğlunun ekinci olmasını istemez; ekincilik «rahat» bir meslek değildir :

Zâri'in ayağı yâbanda gerek
 Gözü yerde eli hemyanda gerek²⁷

İnsan kendi eli ile ekerse hayır görür. Başkalarına ektirirse bir faydası olmaz :

Ekmeğe verdiğini hep yerler
 Bitmedi vermedi Mevlâ derler²⁸

İnsanın bir çiftliği olsa, orada yaşasa, bizzat çalışsa yine de masrafı kârından fazladır. Sonra insan köyde otura otura «dihkan» şekline girer :

²⁵ Aynı yer, 32. s.

²⁶ Aynı yer, 41. s.

²⁷ Aynı yer, aynı sayfa.

²⁸ Aynı yer, 42. s.

Çiftliğin dahi meâli yoktur
 Masrafı fâidesinden çoktur
 Olur içinde edersen mesken
 İş u mihnet karışık bir harman
 Çiftliğin hazm olunur mu nânı
 Şekl-i insânı eder dihkânî²⁹

Yüksek tabakanın hayatını gayrı ahlâkî ve tehlikeli, halk tabakasının hayatını emniyetsiz ve zahmetli bulan Nâbi «orta tabaka» da kalmayı tercih eder. Bu tabakaya ait yerler içinde ise «en rahat»ı «divan hocalığı»dır. Nâbi oğluna hararetle bu mesleği tavsiye ediyor:

Görmedim ben hele bu devlette
 Hocalıklar kadarın râhatta
 Cümlelerin mu'teber ü âsânı
 Mansab-ı hâcegi-i divânı
 İzzet olmaz o kadar yanımda
 Çok şereftir hele vicdânımda
 Hep kemâl üzre esâs-ı devlet
 İzzet ü şöhret ü şân ü rif'at
 Cümlelerin mu'teber ü muhteremi
 Cümlelerin müntahab u muğtenemi
 Gayrılar denlü dahî zahmeti yok
 Yine ol tâifeden râhatı yok
 Bâ-husus ola pesendide sıfat
 Ana munzam ola ma'mûre-i zât
 Akl ü irfânı ola ilmi ola
 Edeb ü meskenet ü hilmi ola
 İstikametle ola ma'rifeti
 Pâk ü müstahsen ola her ciheti
 Olmaya ta'neye etvârı hedef
 Mansıba zâtı vere izz ü şeref
 İ'timad ede mülûk ü vüzerâ
 İ'tibâr ede sudûr ü vükelâ
 Ola gayret-keş-i dîn ü devlet
 Hayr-hânende-i mülk ü millet
 Bundan a'lâ dahi devlet mi olur
 Merkez-i ümn ü selâmet mi olur
 Hak verirse olasın ehl-i kalem
 Hâceliklerde diyânetle alem³⁰

²⁹ Aynı yer, aynı sayfa.

³⁰ Aynı yer, 52. s.

Bu beyitler gösteriyor ki, Nâbi'nin eserinde ahlâk ve davranışını tesbît ettiği «orta insan» tipi, bugünün tâbiriyle «orta sınıf» adı verilebilecek olan içtimâî tabaka ile yakından ilgilidir. Filhakika bu tabaka yüksek hâkim zümre ile halk tabakası arasında «orta» bir yer işgal eder. Çoğu memur ve idare adamlarından mürekkep olan bu tabaka, bugün dahî yalnız bizde değil, bütün dünyada pasif ve konformist bir karakter taşır. Bu tabaka, umumi davranışı bakımından nazik, efendi, ilim ve irfan sahibidir. Hayatta en büyük ideali «rahat» bir ömür sürmektir. Tanzimat'tan sonra bu tabakadan çıkan bazı gençler, Bâbîâlî'nin «kalem efendileri», Batıdan gelen ihtilâlcî fikirleri benimseyerek bir takım içtimâî değişikliklerin vücûde gelmesine sebep olmuşlardır. Fakat bu tabakanın karakteristiği ihtilâlcilik olmaktan ziyâde muhafazakârlıktır. Zira ihtilâl geçici bir şeydir. Kompleks devlet makinesini bu içtimâî tabaka yürütür. Orta sınıf, teşekkül eden içtimâî nizamı devam ettirir. Osmanlı devleti kurulduktan sonra böyle bir içtimâî tabaka teşekkül etmiştir. Osmanlı bürokrasisi, osmanlı kültürü, osmanlı nezâketi bu tabakanın eseridir. Evvelce belirtildiği üzere, fetihleri hemen takib eden şehir hayatı kurulunca ve kompleks hâle gelince, sayısı gittikçe büyüyen bir idareciler ve memurlar zümresi vücude gelmiştir. Nâbi'nin «orta insan» ı işte bu zümreye mensubdur.

Bu zümrenin din karşısındaki davranışı da dikkate şâyandır. Nâbi'nin yaşadığı devirde, Mevlânâ, Yunus Emre ve Nesimî'lerin temsil ettikleri samîmî ve coşkun mistisizm tamamen kaybolmuş, yerini sahte ve şekilci bir din hayatı almıştır. Nâbi âyân ve hâkimlerden nefret ettiği gibi dîni bir geçim vasıtası hâline getiren sahte dindarlardan da nefret eder ve eserinde onların sahteliklerini ortaya koyar:

Görmüşüz çok nice bî-mezheb ü dîn
Her sözünde eder üç kerre yemîn
Çok yemîn ehli değil ehl-i yemîn
Kizbinin şahididir fart-ı yemîn
Bundan eşnâ nice düzd ü bed-kâr
Eder etvâr-ı velâyet izhâr
Vermeye şân u kerâmâta fûruğ
Bast eder nicesi rü'yâ-yı düruğ
Görmez ol kes iki âlemde felâh
Ki sata sâhte takvâ vü salâh
Oldu âlât-ı maâş-ı dünyâ
Asrda hırka vü tesbîh ü ridâ
Feyzi yoktur verir insâna sîdâ'

Nâbi ve «Orta İnsan» tipi

Savt u taksîm-i semâi vü sema'
Eğer ettiyse selef ehl-i tarîk
Şimdi taklîd idüğün bil tahkîk
Tâcî taklîd ü ridâsî taklîd
Sözü taklîd ü edâsî taklîd
İlmi yok ma'rifet ü san'atı yok
Kisbe sermâyesi yok vüs'atı yok
Ede tahsîl-i maâşâ âlet
Zühd ü takvâyı o düzdî sûret
Bir iki harf-i tasavvuf kapmış
Kendüyü pîr-i tarîkat yapmış
Ne güzel bulmuş o ayyâr-ı atik
Halkı aldatmağa âsânca tarîk
Nice bî-akl u temiz ü hâin
Sana gerçek öpe dest ü pâyin
Aldanıp ana avâm-ı bî-akl
İftihâr ile eder gayrıya nakl
Evliyâ diyu sakın aldanma
Sâhte san'atı gerçek sanma³¹

Bu sahteliğe düşmek istemeyen, içinde mistik bir vecid de duymayan Nâbi, orta tabakaya mensup birçok insanlar gibi, dîni sadece yerine getirilmesi icâb eden bir takım farzlardan ibaret telâkkî ediyordu. Her şeye «rahatlık» zaviyesinden bakan Nâbi'nin dîni de bu zaviyeden ele alması çok dikkate şayandır. Aşağıdaki beyitler Nâbi'nin dîn karşısındaki davranışını çok iyi gösterir:

Ey sehî serv-i hıyâbân-ı şuhûd
Nev-hırâmende-i bustân-ı vücûd
Âlemin meş'alesinden akdem
Budur insâna ehemm ü elzem
Edip encâm-ı umûrun tedbîr
Eyleye hâne-i dînin tâmîr
Etti endâze-i hikmetle kıyâm
Penc erkân binâ-yı islâm
Bu binâ içre olan râhatdır
Taşrası pâzede-i âfetdir
Bu binâ dâhilidir bâğ-ı nâim
Hârici nâhiye-i nâr-ı cahîm
Dâhili ehl-i hidâyettir hep
Hârici ehl-i gavâyettir hep³²

³¹ Aynı yer, 33 - 35. s.

³² Aynı yer, 6. s.

Burada kullanılan bina imajı, iç ve dış tezadı, Nâbi'nin sosyal meseleler karşısındaki davranışı ile din karşısındaki davranışı arasında bir benzerlik olduğunu açıkça ortaya koyuyor. İçtimâî zulümler karşısında evine ve kendi içine çekilen Nâbi, dini de «içinde rahat edilen bir bina» telâkkî ediyor.

Burada «dışarı» ile kasd olunan nedir? Sadece dinsizlik midir? İlk mısralarda Nâbi'nin tabiatı ve kâinatı düşündüğünü gösteren bazı tabirler vardır. Oğlunu «hıyâbân-ı şuhûd» u, «bustân-ı vücûd» u dolaşmaya gelen bir seyirci gibi tasavvur ve tasvîr eden şairin ona «âlemin meş'alesinden akdem» «hâne-i dîn» ini tâmir etmesini söylemesi dikkate şâyandır. «Rahat» ı, evine kapanarak «âyât u hikâyât u kasas» okumakta bulan Nâbi'de tabiat duygusu yoktur. Eve ve kitaba kapanma, Nâbi'yi tabiatından da ayırmıştır. Gerçi Nâbi bahar gelince oğluna kırlarda dolaşmasını tavsiye eder³³. Fakat bu münasebetle yapmış olduğu tasvîr çok kısadır. Divan şairlerinden birçoğunun kasîdelerinin başında mevsimleri ve tabiata ait diğer unsurları tasvîr etmelerine karşılık, Nâbi'de bunların bulunmaması da dikkate şâyandır. Nâbi'nin şiirlerinde bina tasvirleri dış âlemden çok daha fazla yer işgal eder. Daha önce onun kâinata bir şehirli gözüyle baktığını gösteren örnekler vermiştik. Nâbi'de sık sık geçen kitab imajını da bunlara ilâve edebiliriz:

Teâlallah zehî dîvan-tirâz-ı sûret-i ma'na
Ki cism-i lâfz ile rûh-i meâlî eylemiş peydâ
Edüb vaz'-ı kalem evrâk-ı hikmet-hâne-i su'â
Çeküb müsvedde-i gaybı beyâza eylemiş imlâ³⁴

Hayvancı cemiyet insanının herşeyi hayvan zaviyesinden görmesi gibi³⁵, hayatı kâğıt, kalem ve kitap arasında geçen kalem efendisi de Tanrı'yı ve kâinatı kendi hayat çerçevesinden almış olduğu imajlar arkasından seyr ediyor. Bu, şehre, eve ve kitaba kapanmanın tabii bir neticesidir. Yaşadığı hayat tarzı, Nâbi'nin insanını, sadece cemiyetten değil, dış âlemden de ayırmıştır. Dînin «içinde rahat edilen bir ev» gibi tasavvur edilmesini de biz sosyal durumla izâh etmeyi uygun buluyoruz. Menşe itibariyle köylü olan Yunus kendisini tabiatın içinde, hattâ tabiatla bir hisseder. Onda Tanrı, Tabiat ve Ben birbirine karışır:

³³ Aynı yer, 36. s.

³⁴ *Divan*, 2. s.

³⁵ *Dede Korkut kitabında hayvanlar*, Fuad Köprülü Armağanı, 1953 275-290. s.

Denüz yüzinden su alub su virürem gönüllere
 Bulutlayın perrân idüb arşa yakın varan benem,
 Yıldırım olub şakiyan gökte melekler dokıyan
 Bulutlara hüküm süren yağmur olub yağan benem ³⁶

Tanrı'yı, kâinâtı ve insanı çalkantılı bir denizin bütünlüğü içinde hisseden mistik din duygusunun yerini, şehirde durgun, kapalı, sâkin, rahat, şekil ve merasimden ibaret bir din hayâtı alıyor.

İçinde vecd hissetmeyen Nâbi'nin ve orta insan tipinin din görüşü, velâyet taslayanları gibi sahte olmamakla beraber yine de şekilcidir. Gerçek velîlik ile dinsizlik arasında kalan Nâbi, dinin ancak şekline tutunuyor. Oğluna namazın mânâsını anlatırken yapmış olduğu izah tarzı, Nâbi'nin ne kadar şekilci olduğunu çok iyi gösterir. Nâbi'ye göre insan namaz kılariken yapmış olduğu hareketlerle «Âdem» kelimesinin şeklini resm eder. İşte namazın sırrı buradadır:

Sen namâza edesin çünkü kıyâm
 Elif olursun eyâ mâh-ı tamâm
 Râki' olsan görünür sûret-i dâl
 Enbiyâ sırrıdır anla bu makal
 Sacid olsan görünür halka-i mim
 Âdem olursun eyâ ruh-ı cesîm
 Anla çün kim sana keşf oldu bu râz
 Âdem olur mu eden terk-i namâz ³⁷

Vecdini kayb eden, şekil ve merasim hâline gelen dinin kendisini kurtarabileceği en mühim sâha, ilimdir. Nâbi ilme büyük bir değer veriyor. Kapalı düşünce sistemine uygun olarak umümiyetle kapalı imajlar kullanan Nâbi, ilimden bahs ederken mistiklerin Tanrı ve Kâinat için başvurdıkları «sonsuz deniz» imajını kullanıyor:

İlm bir lücce-i bi-sâhildir
 Anda âlim geçinen câhildir ³⁸

Bu onun ancak kitap vasıtasıyla «dar varlığının hendesesi» ni aşabilmesinden ileri gelir. Sosyal durumu icabı, ne dış dünyaya çıkabilen, ne de mistikler gibi içinden sonsuzluklara yükselebilen Nâbi, evinde

³⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre Divanı*, 1943, 200. s.

³⁷ *Hayriyye*, 8. s.

³⁸ Aynı yer, 13. s.

oturarak okumaktan zevk duyduğu kitaplar sayesinde bir az nefes alabiliyor. Ayrıca o ilmin hayattaki pratik faydasına olduğu kadar, «kalem efendisi» olabilmek için lüzumuna da kanidir. Bundan dolayı öğluna durmadan çalışmasını tavsiye ediyor ³⁹. Ebulhayr bütün ilimleri öğrenmelidir :

İlmin envâi ile ol hâli
Belki lâzım gele isti'mâlî
Bilmek elbette değil mi ahsen
Sorsalar ben anı bilmem demeden ⁴⁰

İlim her sâhada lüzumlu ve faydalıdır. Rami Mehmed Paşa'ya yazmış olduğu kasidede, Nâbi, ilim ile devlet idaresi arasındaki münasebeti belirten şu dikkate şâyân beyitleri söylüyor :

Kişver ü saltanat Allâh'ın emanetleridir
Kâfil-i emr gerek ola diyanetde alem
İlm ile akl iledir maslahat-ı devlet ü din
Gör ne buyurdu hadîsinde Resûl-i Ekrem
İlm ile akl iledir şart-ı sadâret yoksa
Şer' ü kanûnu ne bilsin bir alay lâyefhem
Neye mevzû idiğün anlamadıktan sonra
Çekti farz eyleyeyim bir nice yıl tabl u alem
Anlayan kaide-i cengi bile âlimdir
Anı câhil ne bilir olsa da farzâ Rüstem
Devleti eylediler böyle perişân cühelâ
Nice teklîf olunur gurke mürâât-ı ganem
Vüzerâ olmayacak âlim ü âkıl olamaz
Mülk ma'mûr mebânî-i hilâfet muhkem
Ârif ü âlim ü dânyâyı vezîr eylerler
Husrev-i Çin ü Hatâ pâdişeh-i Hind ü Acem ⁴¹

Kompleks şehir cemiyetinde, hâkimiyet iradesinin, kahramanlık duygusunun, hattâ dinin yerini ilim, bilgi ve mahâret alıyor. Nâbi, İstanbul'a bundan dolayı hayrandır. O İstanbul'da tabîatın güzelliğini değil, medeniyeti görüyor :

³⁹ Hayrigge, 12. s.

⁴⁰ Aynı yer, 13. s.

⁴¹ Dîvan kısmı, 49. s.

İlm ile ma'rifete cây-i kabûl
 Olmaz illâ ki meğer İstanbul
 Olmağa meyve-hor-ı bâğ-ı hüner
 Olmıya şehr-i Stanbûl kadar
 Etsin İstanbul'u Allah ma'mûr
 Andadır cümle meâlî-i umûr
 Mevlid ü menşe-i ashab-ı himem
 Terbiyet-hâne-i esnâf-ı ümem
 Ne kadar var ise ashâb-ı kemâl
 Hep Stanbul'da bulur istiklâl
 Her kemâl anda bulur mi'yârın
 Her hüner anda görür mikdârın
 Ne kadar âlemi devr etse sipîhr
 Bulmaz Stanbul'a benzer bir şehr
 Ne kadar var ise aksâm-ı hüner
 Hep İstanbul'da bulur revnak u fer
 Nakş u tasvîr ü hutût u tezhîb
 Hep Stanbul'da bulur ziynet ü zîb
 Mâ-hasal cümle sînâât u hîref
 Hep Stanbul'da bulur izz ü şeref ⁴²

Taşrada

Ne fezâil ne maârif ne ulûm

vardır. Taşra Nâbi'ye göre yalnız iki şey bilir: Para ve Tafra ⁴³

Nâbi oğluna bütün ilimleri öğrenmesini tavsiye etmekle beraber, dînî ilimleri dünyevî ilimlere tercih ediyor. İlim sahasında da bir «dış» ve «iç» kabul ediyor. Burada da «iç» e ehemmiyet veriyor:

Kalma kısrında ulûmun ammâ
 Ola gör vâsıl-ı lübb-i ma'nâ
 Zâhirin bătınına eyle ubûr
 Yek per ile uçabilir mi tuyûr
 Hânenin zâhiridir cây-ı güzer
 Halvetin bătınıdır cây-ı karâr ⁴⁴

⁴² Hayriyye, 16. s.

⁴³ Aynı yer, 44. s.

⁴⁴ Aynı yer, 13. s.

Başlangıçta ilmi bir «lücce-i bi-sâhil» diye tavsif eden Nâbi'nin, neticede, burada da kapalı düşüncenin sembolü olan «ev» imajına baş vurduğunu görüyoruz. Gerçekten de Nâbi'nin ilim adını verdiği şey, skolastik bilgidен başka bir şey değildir. Batı'da ilim dünyasına dışardan yenilikler getiren başlıca iki büyük kapı vardır: Felsefe ve tecrübe. Nâbi oğluna bu ikisini de yasak ediyor:

Hikmet ü felsefeden eyle hazer
Evliyâ nushasına eyle nazar⁴⁵

Batıda modern kimyanın doğmasına sebep olan simya ile uğraşmak, Nâbi'ye göre boş hayâllere kapılmaktır:

Kimyâ-sâzlığa etme şegaf
Eyleme mâlini beyhûde telef
Olma zinhâr bu sevdâya esir
Olacak hâl değildir iksir
Yok yere etme tehî hemyânın
Botaya koyup eritme cânın
Kimyâ kârını san'at sanma
Mübtelânın sözüne aldanma⁴⁶

Sosyal çevresiyle, dış dünya ile, fizik ve metafizik âlemlerle bütün alâkalarını keserek eve, kitaba ve skolastik bilgiye kapanan Nâbi ve onun temsil ve idealize ettiği «orta insan» tipi nasıl bir edebiyat vücuduna getirebilirdi? Tabiatla doğrudan doğruya münasebeti bulunmadığı için, gerçek bir yaşantıya dayanan tabiat şiirleri yazmasına imkân yoktu. Sosyal vâkıa olarak, onu, tazyikini en çok hissettiği iktidar sahipleri alâkadar ediyordu. Onları da ya gayrı samîmî olarak meth etmesi veya susması lâzımdı. Râhatına düşkün ve tek başına olan bu adamın, onlara karşı cephe alması imkânsızdı. İçinde bir vecd hissetmediği için mistisizmden bahis etmesi sahte bir davranış olurdu. Ya aşk? Şiirin ebedî kaynağı olan aşk? Diğer sahalarda olduğu gibi, aşk konusunda da Nâbi «orta» bir yol tutuyor. Fuzulî'nin mistisizme varan aşkı ile Nedim'in haz etrafında dolaşan aşkı arasında Nâbi'nin aşkı, tabir caizse «aklı»dır. «Matlab-ı lâzıme-i hüsn ü cemâl» bölümünde

⁴⁵ Hayriyye, 14. s.

⁴⁶ Aynı yer, 52. s.

Nâbi, oğluna aşktan bahsederken, onu bilhassa Homoseksüel temayül-lerden korumaya çalışıyor ve kadın vücudunu öğerken «ulvî» ile «maddî» yi birleştiriyor :

Nedir ol câzibe-i rûhânî
 Nedir ol nâzike-i cismânî
 Nedir ol yerli yerinde a'zâ
 Çeşm ü ebrû leb ü dendân kef ü pâ
 O girişme-o nigâh-ı pür-fen
 Berk-i gülden müterekkib o beden
 Kubbe-i âlem-i candır o dimâğ
 K'oldu akl anda fûrûzende çerâğ

Kadın vücudunda ilâhî nizâmı bulan Nâbi sözünü şöyle sona erdi-riyor :

Cümle nakş-ı kalem-i kudretdir
 San'at-i mâşita-i hikmetdir
 Sırr-ı manâdan olursun âgâh
 Hep okursun anı inşâallah ⁴⁷

Sık sık kullandığı terazi imajından da anlaşılacağı üzere Nâbi, birbirine zıt iki kutup arasında muvazene arayan bir insandır. Bu iki kutuptan birisi «dış», ikincisi «iç» tir. Dışarda tabiat ve cemiyet, içerde ise Tanrı ve gayrı şuur âlemi vardır. Türk edebiyatında daha önceki devirlerde Alp ve Gazi tipleri «dışa dönük» tipler olarak görünmüşlerdir. Eski Türk şamanlarıyla islâmî velî tipleri, kendi içlerinden Tanrı'ya ve fizik-ötesi âlemlere yükselmişlerdir. Nâbi, ne tamamıyla dışa çıkarak bir aksiyon adamı, ne de vecd yoluyla gayrı şuurundan ilham alarak bir mistik olabilmiştir. «Dış» ile «iç» arasında kalan Nâbi'nin en çok ehemmiyet verdiği şey, ölçü, muvazene, akıl ve şuurdur. Şiirlerinin esasını da bunlar teşkil eder. Hayat tecrübesi onda bir «hikmet» haline gelmiştir ve o şiirlerinde «hikmet» i söylemiştir. Oğlunun bir gün şiir yazmaya heves edebileceğini düşünen Nâbi, ona nasıl şiir yazması lâzım geldiğini de öğreterek şöyle diyor :

Hikmet-âmîz gerekdir eş'âr
 Ki meâlî ola irşâda meâl

⁴⁷ *Hayriyye*, 19. s.

Âb-ı hikmetle bulur neşv ü nemâ
Gülşen-i şî'r ü riyâz-ı inşâ ⁴⁸

Tabiatden ve aşkdan bahs eden şairleri sevmiyor :

Baksan ekser sühen-i şâir-i hâm
Zülf ü sümbül gül ü bülbül mey ü câm
Çıkamaz dâire-i dilberden
Kadd ü hadd ü leb ü çeşm-i terden
Reh-i nâreftede cevân edemez
Sapa vâdîleri seyrân edemez ⁴⁹

«Hikmet» e büyük ehemmiyet veren Nâbi, pek tabîi olarak «ma'na-
sız şiir» den de hoşlanmıyor. Ona göre :

Şî'rden maksûd olan ma'nâdır
Kokusuz lâleye benzer o sühan
Ki ola lâfzı tehî ma'nâdan

Burada da «iç» ve «dış» bahis mevzuudur ve mühim olan «iç» tir.
Sadece lâfız oyunlarından ibaret olan şiir, içi yok bádeme benzer :

Benzer ol matla'-i hâli-hâme
Mağzdan hâli olan bádâma ⁵⁰

Edebiyatta güzellik, şairin «dış» ve «iç» âlemlerle olan münasebetiyle yakından ilgilidir. «Dış» a giden sanatçı, dışarda binbir şekilde görülen tabiati, canlı varlığı ve insanları bulur. «İç» e, gayri şüura dalan sanatçı ise, Yunus ve Mevlânâ'da görüldüğü üzere, derin beşerî duyguları ve mânâ yüklü sembolleri yakalar. Fakat Nâbi gibi ne tamamiyle dışa, ne de tamamiyle içe gidebilen bir şairin eseri, estetik bakımdan büyük bir değer ifade etmeyen «hikmet», yani didaktizm ile yetinmeye mecburdur. Burada, şunu da ilâve edelim ki, Nâbi'nin muhafaza etmeğe çalıştığı muvazene, tarihî, içtimâî ve edebî bakımdan geçici olmuştur. Nâbi'nin yaşadığı devir imparatorluğun duraklama devrine rastlar. Bu merhalede kalınmazdı. Nâbi'nin evine kapanarak penceresinin arkasından seyr ettiği içtimâî sarsıntılar, Türk cemiyetini, zarurî olarak «dış» a bakmaya ve «dışarı» çıkmaya zorlamıştır. 18 inci asırda yerli tesirlerle başlayan «dışa açılma hareketi» 19 uncu asırda Batıdan gelen tesirlerle Türk edebiyatını baştan başa istilâ etti.

⁴⁸ Aynı yer, 38. s.

⁴⁹ Aynı yer, 38. s.

⁵⁰ *Hayriyye*, 39. s.